

TERMENI PENTRU INSTRUMENTE PĂSTOREȘTI

Alina CELAC

Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”

Academia Română, București

alinacelac@yahoo.com

Abstract: The study focuses on names of traditional instruments, used by Daco-Romanian shepherds in southern dialects. The corpus of terms was extracted from NALR, etnotexts, dialect glossaries and an ethnographic atlas. The conclusion is that lesser known instruments are named by synonymous terms, and vice versa.

Keywords: dialectology, shepherds terminology, traditional instruments, Romanian Southern dialect.

0. Cum se știe, păstoritul, definit drept „ocupația care constă în creșterea oilor sau a vitelor”¹ a reprezentat în trecut una din îndeletnicirile de bază pentru poporul român, dezvoltându-se în toate perioadele istoriei sale. Condițiile geografice prielnice (colinele domoale, flora munților, verdeața pășunilor, dealurile și câmpiile, luncile și bălțile râurilor) au favorizat practicarea păstoritului în toate regiunile locuite de români. În plan științific, păstoritul românesc s-a bucurat de o atenție deosebită din partea cercetătorilor, fiind descris, explicat și interpretat din multiple unghiuri de vedere: istoric, etnografic, lingvistic, folcloric, geografic, sociologic². În ce ne privește, ne-am ocupat în deaproape de terminologia păstoritului în graiurile dacoromâne sudice în teza noastră de doctorat, coordonată de dl Prof. Nicolae Saramandu (cf. Celac 2007).

În textul de față ne propunem să prezentăm câteva instrumente rudimentare strict păstorești, mai exact, denumirile acestora atestate în graiurile dacoromâne sudice. Astfel, vom urmări denumirile pentru „foarfecele de tuns oi”, „bățul cu care se măsoară laptele” și „cârligul ciobănesc” cu ajutorul căruia ciobanul prinde oile.

Precizăm că analiza noastră se bazează pe un corpus riguros delimitat: materialul cules cu ajutorul chestionarului NALR, etnotexte³, glosare dialectale și Atlasul Etnografic.

1. Foarfecele de tuns oi. Pe lângă preparatele lactate (lapte, telemea, brânză, lapte bătut, smântână, unt, jintiță etc.) obținute din ocupația păstoritului, pe vremuri, lâna constituia un alt produs/bun foarte

¹ Cf. DLRM, Șăineanu ș.a.

² A se vedea bibliografia: O. Densusianu, N. Dragomir, E. Precup, M. Pop, I. I. Stoian, I. I. Russu, R. Vuia, I. Vlăduțiu ș. a.

³ Cf. V. Rusu 1985:17-21.

util și necesar în fabricarea și confecționarea țesăturilor în gospodărie. Or, pentru obținerea lânii este nevoie de un foarfece cu care să fie tunse oile, în special primăvara. În Q ALR II întrebarea nr. 5807 a avut drept scop documentarea onomasiologică a acestei realii, cartografiată fiind în ALR II s.n., vol. II, harta 429. În conformitate cu datele culese de pe teren, termenul general folosit în dacoromână este *foarfece*, cu variantele *farfici*, *farsi*. În schimb, în Q NALR nu a mai fost reluată întrebarea, considerându-se, probabil, inutil să se mai repete interogarea, odată ce a fost atestat doar un singur termen pe întregul teritoriu supus investigației noastre.

2. Carâmb. Pentru a contabiliza și a ține evidența produselor lactate ce revin, pe rept, fiecărui proprietar, pe timpuri, laptele era măsurat. Or, întrebarea nr. 2328 din Q NALR pentru această noțiune sună astfel: „Cum se spune la bățul cu care se măsoară laptele în vas?”. Obiectul respectiv ține de vâratul oilor, o perioadă care durează aproximativ de la Sf. Gheorghe până pe la Sf. Dumitru. La începutul vâratului, în unele localități, se făcea *măsuratul laptelui*, pentru a se stabili cantitatea de lapte ce revenea fiecărui stăpân de oi pentru această perioadă. La prima mulsoare, laptele fiecărui proprietar de oi se măsoara separat. Sistemul de distribuire nu era pretutindeni același, ci era diferit de la o localitate la alta. De asemenea, existau mai multe sisteme de măsurare, dintre care menționăm: *măsuratul cu cupa*, *cioiul*, *găoacea de ou*, *ocaua*, *cumpăna*, *țancul*, mai recent cu *litrul* sau *cântarul* etc. Alteori nu se lua în considerare cantitatea de lapte, iar produsele se împărțeau după numărul capetelor de oi⁴.

În ce ne privește, pe baza datelor din ALRR – Munt. și Dobr. V [Chest. 2328] și NALR – Olt. IV, h. 769⁵ am întocmit harta interpretativă *Principali termeni pentru CARÂMB* (vezi harta nr. 1). Am constatat astfel că se înregistrează un număr relativ mare de denumiri, cuvântul-titlu *carâmb* nefiind atestat deloc în graiurile din sudul țării.

Cel mai răspândit termen în graiurile dacoromâne sudice pentru noțiunea „bățul cu care se măsoară laptele” este *țanc*, atestat în 40 de localități. Din punctul de vedere al repartiției spațiale, acesta a fost înregistrat în zona subcarpatică a Olteniei, a Munteniei de vest, de-a lungul râului Olt, precum și în câteva puncte de pe malul Dunării (din Oltenia). De asemenea, termenul *țanc* formează o insuliță în partea de vest a Olteniei și în partea inferioară a cursului Oltului. Acest termen poate dobândi accepțiuni diferite; de exemplu, în pct. 997, *țanc* este consemnat cu sensul de „băț cu care se măsoară laptele” cu precizarea că – și la *cazan*, la *țuică*,

⁴ Cf. Vuia 1964:32, 48, 69, 92; ALRT:16, 112, 165, 167-168, 232; ALR II s.n., vol. II, harta nr. 399; *RĂSCOLIM OILE*; TDO:193 ș.a.

se numește tot **țanc**; iar în culegerea TDO aceeași denumire li se aplică și „bilețelelor numerotate cu care se trage la sorți pentru rândul la brânză”: și facem niște bilețele, le numim noi **țancuri**. Face **țancuril**-elea și le pune-ntr-o căciulă coala, le-amestecă și-atunci bagă fiecare mâna și-ș ea câte-un bilet. O completare cu privire la capacitatea de derivare a cuvântului **țanc** o constituie nota subiectului anchetat în pct. 938: *țancui laptele*, de unde reiese că acesta are un derivat verbal, *a țancui*. Sub aspect etimologic, termenul **țanc** este de origine necunoscută (pentru soluțiile propuse, vezi CIORĂNESCU). Un diminutiv de la *țanc*, cu o schimbare de gen reprezintă cuvântul **țancușă**, care este înregistrat în două localități (pct. 965, 975)⁶.

Consemnat în 25 puncte, un alt termen important -- **răboj**⁷ -- este răspândit în mod disparat pe întreg teritoriul sudic, grupându-se în câteva localități din partea de vest a Munteniei subcarpatice. Varianta **răbuș** este înregistrată în Oltenia, pct. 974, 978. După cum se știe, acest cuvânt are etimon slav (bg., scr. *raboš*) și se regăsește deopotrivă în dialectul aromân (*arăbuș*, *răbuș*) și în cel meglenoromân (*răbuș*), (cf. DDA s.v., Capidan, *Megl.* III s. v.).

Dacă **țanc** și **răboj** constituie pentru vorbitorii actuali cuvinte ”opace”, alți termeni par a fi ”transparenti” din punct de vedere etimologic. Astfel, **măsură** (lat. < *mensura*), atestat în 19 puncte, trimite la funcția principală a acestui obiect: *a măsura (laptele)*. Sintagma **măsură gradată** este înregistrată în pct. 985 (vezi *infra*). Aceeași motivație stă și la baza derivatelor românești **măsurătoare**, consemnat în 6 pct. și **măsurător**, notat într-un singur punct (712). Cât privește aria de răspândire, termenul **măsură** formează o insuliță în zona subcarpatică a Munteniei.

Menționăm de asemenea termenul **cot**, cuvânt polisemantic în limba română actuală, având sensul principal de „parte exterioară care unește brațul cu antebrațul”. Cert este că de la acest sens de bază a derivat cel de „veche unitate de măsură pentru lungime egală cu aproximativ 60 cm” (v. DA, CADE etc.), sens pe care îl avea și latinescul *cubitus* (cf. GUȚU, s.v.). Termenul **cot**, desemnând de data aceasta „carâmbul”, este înregistrat în 5 puncte dispartate (692, 734, 783, 786, 787).

⁵ În 46 localități nu există obiceiul de a măsura laptele odată cu alcătuirea stânii, în 21 puncte nu se cunoaște răspunsul, în 9 localități nu există termenul, iar în 109 puncte cartografice lingviștii-anchetatori nu au formulat deloc întrebarea.

⁶ Lexemul *țanc* continuă să fie utilizat de către vorbitorii actuali în expresii precum: *la țanc*, *cu țanc*, *a veni la țanc*.

⁷ O descriere a procesului de măsurare a laptelui la stână ne oferă ALRT:192 (localitatea Marginea, pct. 386): *Punem în găliată laptele omului și facem un răbuș și punem în lapte. Și cât lapte are, atâta brânză ie. Rătezam până cât îi laptele și dup-aceie dișchicăm în două răbușu și unu ie omu ciala cu oile, și unu rămâne la baci. Și cân vine după brânză omu, atuncia dă răbușu lui baciului și le puni amândouă la un loc înapoi; și-atuncia capătă brânza. Avem o cumpănă și cumpinim cât lapte ari: de șaspreși ori, atâta brânză ie.*

Nota caracteristică a „carâmbului”, de a avea una sau mai multe creștături sau diviziuni, stă la baza denumirilor: **grad** (împrumut neologic din fr. *grade*,

lat. *gradus*, germ. *Grad*) atestat în 15 localități; **gradații** (< fr. *gradation*, lat. *gradatio*, *-onis*), înregistrat într-un singur punct (742); **semn**⁸ (< lat. *signum*) notat în punctul 768, **semnător** atestat, de asemenea, într-un punct (784).

O altă denumire este termenul generic **metru** (< fr. *mètre*, lat. *metrum*), înregistrat în 6 puncte (761, 785, 805, 939, 969, 982), care reprezintă unitatea fundamentală de lungime. Termenul este cunoscut de aromâni cu sensul de „măsură” (cf. DDA s.v.).

În aceeași familie de cuvinte s-ar încadra și termeni precum **centimetru** și **decimetru** (< fr. *centimètre*; fr. *décimètre*), ambii ca măsuri subdivizionare ale lungimii. **Centimetru** a fost consemnat într-un punct (969), după un moment de ezitate și drept cel de al doilea răspuns (**metru**, **centimetru**), urmat de precizarea inexistenței obiectului. **Decimetru** a fost înregistrat, de asemenea, într-un singur punct drept cel de al doilea răspuns (**grad**, **decimetru**, pct. 764).

Un răspuns interesant la această întrebare îl reprezintă **termometru**, definit în dicționare ca „instrument folosit la măsurarea temperaturilor, mediilor sau corpurilor cu care vine în contact, format dintr-un tub de sticlă așezat în fața unei scări gradate, terminat cu un rezervor care conține un lichid dilatabil (mercur, alcool etc.)” (DLR). **Termometru** apare consemnat în 3 puncte (789, 796, 798), dintre care în unul drept cel de al doilea răspuns (pct. 798 alături de **linie gradată**) și, în altul, după o ezitare, cu mențiunea că *nu e de lemn, e cu lichid înăuntru* (pct. 789). Cât privește originea, dicționarele oferă o etimologie multiplă: DLR < ngr. *Θερμόμετρον*, lat. *thermometrum*, fr. *thermomètre*, germ. *Thermometer*, it. *termometro*.

Deși întrebarea din Q NALR urmărea obținerea termenilor pentru „carâmb” – un instrument de măsurare a cantității laptelui – în anchete au fost înregistrați și termeni precum **grad**, **cent** care, prin glosarea lor de către informatori, fac referire la măsurarea calității, adică la grăsimea laptelui. În acest context, pentru a explica în ce situații se măsoară grăsimea laptelui, se impune să ne amintim de CAP-uri. Țăranul român, care avea o vacă (sau mai multe), era obligat să doneze statului o anumită cantitate de lapte. În momentul în care se făcea această livrare, laptele era măsurat atât cantitativ, cât și calitativ. Or, termenul **grad**, atestat în pct. 830 (conform datelor din Gl. Munt.), confirmă această stare de fapt: *Duceam laptele la lăptar. Aveau ei gradele lor, mi-l grada, să nu punem apă.*

⁸ Cuvântul se regăsește în aromână (*semnu*) și în meglenoromână (*semn*), cf. DDA s.v., Capidan, *Megl.* III s. v.

Un alt exemplu îl constituie termenul *cent*, atestat în 3 puncte (736, 761, 908), pentru care subiectul anchetat în pct. 761 oferă și contextul în care acesta se utilizează: *metru* sau *cent* [pentru] *grăsimе, cât cent are laptele*). Sensul cuvântului *cent* „unitate de măsură a laptelui” nu apare înregistrat în glosare și dicționare. În glosare este consemnat doar sensul „unitate de măsură a țuicii” (cf. Gl. Olt. s.v. *centă*, pct. 974: „băț gradat cu care se măsoară țuica la cazan”: *are un bețișor gradat în kilograme, uo kilă, doo, trei, patru [...] îi zicem [ε] centă*; cf. ideea de măsurare a tăriei țuicii, Gl. Munt. s. v. *cent, centigrad, centuiește*). Din punct de vedere al formei, *cent* corespunde cu eng., fr. *cent*.

Termenul *chiostéc* este înregistrat în pct. 730 pentru a denumi „bățul cu care se măsoară laptele”. În DA cuvântul este consemnat cu sensurile de „piedică care se pune la picioarele cailor” și „șiret la gulerul mantalei”, fiind de origine turcă (< *köstek*).

În pct. 803, subiectul anchetat folosește cuvântul *flotor* cu accepțiunea de „lactometru”. În limba română standard, acest termen are sensul de „corp care plutește” (cf. DLRM, ȘĂINEANU). În DEX este definit astfel: „nume dat unor obiecte care plutesc la suprafața apei, destinate să efectueze măsurători sau reglaje ori să susțină la suprafață corpuri submersibile; plutitor”. Termenul *flotor* reprezintă un neologism care a pătruns în română din franceză (< *flotteur*). Ca o curiozitate, menționăm și răspunsul *fotoliu*, consemnat în pct. 781, cu specificarea *e gradat*, termen creat *ad hoc* de către informator prin asociere cu *fotoliu* (obiect de mobilier).

În ceea ce privește termenul *băț* (pct. 665), considerăm că acesta a fost influențat de modul de formulare a întrebării, iar *cârjă* (pct. 704) se datorează unei asemănări formale. Menționăm și răspunsul *jintier*, consemnat în pct. 719, atât pentru a desemna „bățul cu care se măsoară laptele în vas” cât și „lopățica cu care se amestecă în zer ca să se aleagă urda”.

Răspunsul *cétulă*, notat în pct. 875, nu este atestat în nici un dicționar, ci doar în lucrări de geografie lingvistică. Deocamdată etimonul rămâne necunoscut (cf. *ciutură*).

Menționăm, de asemenea, că alături de termeni substantivali, a fost înregistrată și o altă structură lingvistică, formată dintr-un *substantiv + determinant*, în care determinantul poate fi exprimat fie prin substantiv precedat de o prepoziție, fie prin adjectiv (cu referire la acțiunea de a măsura și la trăsătura de a fi gradat): *băț gradat* (pct. 759, 910), *blană gradată* (pct. 972, 981), *lemn gradat* (pct. 966), *linie gradată* (pct. 793, 796, 798, 984), *nailon cu gradații* (pct. 993), *nuia grăduită* (pct. 931), *măsură gradată* (pct. 985), *băț de măsurat* (pct. 671), *băț cu măsură* (pct. 676).

Întrebarea a fost formulată cu privire la obiceiul de a măsura laptele numai cu „carâmbul”. În realitate însă există mai multe modalități de a măsura laptele, de exemplu, cu un anumit vas (vezi informația oferită de subiectul anchetat în pct. 850: [se măsoară cu un vas numit] *hierbătoare*, sau răspunsul consemnat în pct. 766, *căldări gradate*). Tocmai de aceea considerăm că lacunele de informație se explică atât prin necunoașterea instrumentului respectiv, cât și prin modul de a formula întrebarea respectivă. Aceasta întrucât în mintea vorbitorilor nu există întotdeauna o delimitare exactă a instrumentelor, ei făcând deseori confuzia între cantitate și calitate, lungime și chiar temperatură.

Amintim în acest sens că în AER II:207-208, harta intitulată „Măsurarea laptelui și însemnarea numărului de oi” ilustrează răspândirea obiectului denumit generic *răboj* de-a lungul lanțului carpatic, în Bucovina și Moldova, de-a lungul Dunării, în Transilvania, mai puțin în Oltenia, Muntenia, Crișana și Banat.

3. Cață -- bățul special al păstorilor (utilizat de obicei, în păstoritul intens), pentru a prinde oile, ca să le tundă sau ca să le pună să alăpteze miei străini. Obiectul în cauză a constituit scopul documentării onomasiologice pentru întrebarea nr. 2327 din Q NALR: „Cum numiți bățul acela lung și încovoiat la capăt cu care ciobanul prinde oile?”.

În ce ne privește, pe baza MN din ALRR – Munt. și Dobr. V [Chest. 2327] și a NALR – Olt. IV, MN plș. 122⁹ am întocmit harta interpretativă *Principalii termeni pentru CAȚĂ* (vezi harta nr. 2).

Am constatat astfel că termenul cel mai des întâlnit în graiurile sudice este *cârlig*, atestat în 85 de puncte, care formează arii compacte în Dobrogea și de-a lungul râului Olt. În dicționarele limbii române este consemnat sensul de „bătă ciobănească adusă puțin la un capăt, la fel, probabil, cu cața” (DA). Cert este că vorbitorii oferă informații în acest caz. Acest lucru se întâmplă, de exemplu, în pct. 796: după înregistrarea răspunsului, informatorul precizează că acest obiect îl *au mocanii*. În privința etimologiei, părerile diferă: DA, TDRG indică etimonul necunoscut, CIORĂNESCU consideră cuvântul drept o creație expresivă (cf. *bârligă, vârligă*), ȘĂINEANU face trimitere la bg. *kărlık*, Densusuianu 1933-1934:151 sugerează o origine turco-tătară, Russu 1981:293 îl consideră element autohton (pentru alte opinii, vezi CIORĂNESCU s. v.). Cuvântul *cârlig* există și în aromână și în meglenoromână cu sensul de „cață” (cf. DDA s. v., Capidan, *Megl.* III s. v.).

Termenul *cață* figurează drept cuvânt-titlu al întrebării din Q NALR. Pputând fi considerat ca *terminum technicum*, el a fost înregistrat în 43 de localități. Mai mult ca atât, în 2 puncte (835, 863) a fost consemnată varianta sa sonorizată *gață* (probabil sub influența lui *agață*). Distribuția sa acoperă ariile cu păstorit dezvoltat, anume zona subcarpatică

⁹ Precizăm că în circa 27 puncte nu se cunoaște răspunsul, în 8 puncte nu există termenul, în 47 nu există obiectul respectiv, iar în 91 de localități nu a fost formulată întrebarea.

a Munteniei și Olteniei, precum și bălțile Dunării. Informațiile de pe legenda hărților atlasului ne indică clar faptul că, deși obiectul respectiv nu există, vorbitorii dau dovadă de o cunoaștere pasivă a termenului: *a văzut la mocani în baltă* (pct. 893); *nu există* (pct. 990). Din punct de vedere etimologic, *cață* reprezintă un postverbal de la *a [a]căța*¹⁰.

Aceeași realie a constituit obiectul unei documentări prin întrebarea indirectă nr. 5355 din Q ALR II – „Cum numiți bățul acela lung, cu cârlig la un capăt, cu care ciobanii prind oile, ca să sugă mieii sau ca să le tundă?” –, cartografiată în ALR II s.n., vol. II, h. 395; cf. ALRM II s.n., I, h. 265. Or, în conformitate cu răspunsurile oferite se poate observa că cei mai frecvenți termeni sunt *cârlig*, *cață* și *cămpău* (vezi harta nr. 3)¹¹. Isoglosele termenilor *cârlig* și *cață* se întrepătrund. Ariile celor doi termeni sunt confirmate de NALR (cf. hărțile 2, 3). Primul termen, *cârlig*, formează două arii bine conturate, una în Dobrogea, cu prelungire în Muntenia de sud și alta în Banat, cu prelungire atât în Oltenia cât și în Transilvania, fiind înregistrat și la aromâni și la meglenoromâni. Cel de-al doilea termen, *cață*, este răspândit pe o arie întinsă în Moldova, precum și în Carpații Meridionali. Al treilea, *campău*¹², este consemnat doar în Crișana, unde formează o arie compactă. În legenda de pe marginea hărții respective întâlnim informații complementare cu privire la acest instrument, precum și la utilizarea corectă a termenilor. Astfel, în pct. 130 au fost înregistrați termenii *cârlig*, *cață*, vorbitorul anchetat precizând următoarele: *cu cârligul prinde oaia de picior, cu cața o prinde de lână*. În pct. 514 se indică și materialul din care se fac uneltele respective: *cârligul e de fier. Cu el se prinde oaia de picior. Cu cața, de lemn, se prinde oaia de lână*. O altă completare o face subiectul anchetat în pct. 833: [*cață*] *cu ea prinde plecătura, oile căroră le-au murit mieii [ca să sugă la ele mieii de la alte oi]*.

O serie de termeni, înregistrați în NALR ca răspunsuri pentru noțiunea de „cață” fac referire directă la bățul¹³ în / de care se reazemă ciobanul atunci când paște oile, același obiect servindu-i și ca armă de apărare. Menționăm totodată că bățul respectiv poate fi întrebuințat și pentru a prinde oile la nevoie; de aici și termenii: *cârjă*, *bătă*, *baston*, *ciomag*.

¹⁰ Russu (1981:286) este de părerea că verbul *acăța* reprezintă un denominativ din *cață*, numele uneltei eminentamente pastorale în ultima vreme, dar care odinioară avea un sens mai larg, fiind echivalentul lui *cârlig*; pentru alte soluții etimologice, cf. CIORĂNESCU s.v.; TDRG.

¹¹ Alți termeni notați pe teritoriul românesc sunt: *cârjă*, *boată*, *zmăc*, *cioc*, *horóg*.

¹² Termenul *campău* este consemnat în MDA, definit drept „băț prevăzut cu un cârlig de fier la un capăt, cu care prind ciobanii mieii și oile”, cu etimologie necunoscută.

¹³ Menționăm în acest context afirmațiile lui Ghinoiu (1981:14): „Cel mai vechi mijloc de transport nu a fost însă nici târșul și nici sania, ci bățul. Nelipsitul tovarăș de drum al omului – *bățul*, *băta*, *boata*, *ciomagul* – a fost de la început o «unealtă» universală: armă de apărare, mijloc de sprijin și echilibru, frână pentru coborârea pantelor repezi (se încăleca bățul târât pe pământ), unealtă pentru transportul greutăților pe umăr sau pe mâini etc.”.

Cel mai frecvent dintre ei, *cârjă*, este întâlnit în 9 localități, risipite în sudul țării, în Oltenia și Muntenia.

Un alt termen, *baston* (< it. *bastone*), este atestat în 5 puncte (778, 784, 826, 984, 986). Sensul principal este „băț lung cu măciucă sau încovoiat la un capăt pe care se sprijină cineva când umblă” (cf. DA, DLRM ș. a.). Precizăm că forma *bastun* se înregistrează în meglenoromână (Capidan, *Megl.* III s.v.).

Consemnat în 4 puncte (673, 710, 841, 930), termenul *bâtă* este descris în DA în felul următor: „băț mai lung și gros, de obicei cu măciucile la un capăt, uneori frecat. O poartă mai ales ciobanii, cărora le servește de armă”. DA, CIORĂNESCU, ȘĂINEANU consideră cuvântul *bâtă* ca provenind din v. sl. *bütŭ* „sceptru”, iar CADE, DLRM, DEX, MDA indică etimologie necunoscută.

Un alt răspuns pentru „cață”, care a fost înregistrat în 2 puncte (762, 774), îl constituie *ciomag* (tc. < *çomak*). Ca o constatare, în pct. 762 acest termen apare însoțit de un determinant: *ciomag adus*.

Tot astfel, termenul *arcan* consemnat pentru noțiunea de „cață” a fost atestat în 4 localități (pct. 679, 727, 739, 749). De obicei, obiectul în cauză se folosește pentru prinderea vitelor mari, în special, a cailor. DA face precizarea că *arcanele* au venit la noi de la tătari, cărora le slujeau și ca armă de război. Utilizarea termenului *arcan* pentru „cață” reprezintă o extrapolare a sensului de bază. Cât privește etimonul, DA, TDRG, ȘĂINEANU îi atribuie cuvântului origine tătară (*arkan* „funie, laț”); CADE, DLRM îl derivă din turcă *arkan*; iar CIORĂNESCU consideră posibile ambele soluții etimologice; DEX indică tăt., ucr. *arkan*; MDA reține ucr. *arkan*.

Termenul *cange*, atestat în pct. 785, este definit în dicționare astfel: „prăjină lungă cu un cârlig de fier la unul din capete, spre a putea apuca ceva de departe” (CADE); în cazul de față, oile. În ceea ce privește etimonul, sursele lexicografice indică o proveniență turcă (DA, CADE, MDA propun *kanğa*, DLRM, DEX, ȘĂINEANU dă *kanca*, CIORĂNESCU indică *kance*). Cuvântul se regăsește în aromână (*gance*) și meglenoromână (*candje*), (cf. DDA s.v., Capidan, *Megl.* III s. v.).

Termeni transparenți din punctul de vedere al motivației sunt *șchiopar* și *răsucea*, ei făcând referire directă la operația de prindere a oilor. Când ciobanul pune instrumentul respectiv pe oaie, ea începe să șchiopăteze, apoi se oprește. Termenul *șchiopar*, notat în pct. 742, nu este consemnat în dicționare, deși se încadrează pe deplin în sistemul derivativ românesc, provenind de la verbul *a șchiopa* (< lat. **exclappare*) + suf. *-ar*. Bățului lung cu ajutorul căruia se agață lâna oii și care se răsucesc încet, i s-a spus în pct. 921 *răsucea*. Cuvântul este un postverbal de la *a răsuçi*, care, la rândul său, reprezintă o formațiune pe teren românesc de la verbul *a suçi* + pref. *răs-*.

Un alt răspuns, consemnat în 4 localități (pct. 842, 850, 852, 868), este **gânj**. În pct. 868 anchetatorul face o descriere succintă a acestui obiect: [inel metalic, prins cu o funie, care se pune la gâtul oii pentru a o imobiliza]. Din punct de vedere etimologic, cuvântul provine din slavă, MDA indică bg. *gŭz* „îndoitură”, Mihăilă 1960:50 indică sl. com. **g³žb* – bg. *гъж*.

Răspunsul **cleaștă** (pct. 677), de origine slavă (< sl. *klešte*, vezi DA, CADE, CIORĂNESCU etc.) a fost notat într-o singură localitate. Cuvântul se regăsește în dialectul aromân (*cle(a)ște*), precum și în cel meglenoromân (*cleaști*).

La rândul său, răspunsul **clănțau** care reprezintă un sens neatestat în dicționare și glosare, a fost notat în pct. 875. În ceea ce privește originea sa, se pare că este un derivat de la *clanț* (onomatopee), la care se adaugă suf. augmentativ *-ău* (ca și *hârșcău*).

Un alt termen, înregistrat în pct. 739 drept cel de al doilea răspuns, este **ochi**. Din punct de vedere formal, acesta corespunde latinescului *oc(u)lus* (cf. DLR), regăsindu-se în toate dialectele limbii române (cf. CIORĂNESCU s.v.).

Pentru „bățul cu care se prind oile” în pct. 677 a fost înregistrat termenul **prepeliță**, omologat în dicționare doar cu sensul de „pitpalac, numele unei păsări” (cf. CADE, DLRM, ȘĂINEANU). Or, cuvântul este uzual și în aromână unde *pripiliță* denumește o pasăre în general. Etimonul cuvântului corespunde formal cu bg., scr. *prepelica* (DLRM, Mihăilă 1960:90).

* * *

Ca o concluzie la cele prezentate mai sus, putem afirma că cu cât un obiect sau un instrument este mai cunoscut de majoritatea vorbitorilor și utilizat la modul strict necesar, cu atât termenii înregistrați ca răspunsuri la o documentare onomasiologică sunt puțini: cf. realia *FOARFECE*. Dimpotrivă, cu cât un instrument este mai puțin cunoscut de către vorbitori și, deci, mai puțin utilizat, cu atât termenii înregistrați ca răspunsuri în anchetele noastre sunt mai numeroși, cf. *CARĂMB*, *CAȚĂ*. Drept dovadă sunt termenii consemnați pentru a exprima noțiunea de „carâmb”, clasificați în termeni specifici: **țanc**, **țăncușă**, **răboj**, **măsură** și termeni reprezentând răspunsuri ocazionale, care au la bază fie un proces de analogie, fie unul de confuzie¹⁴, aici încadrându-se cea mai mare parte a denumirilor înregistrate: **cent**, **centimetru**, **cot**, **decimetru**, **flotor**, **fotoliu**, **grad**, **gradații**, **măsurătoare**, **măsurător**, **metru**, **semn**, **semnător**, **termometru**.

Cât privește noțiunea de „cârlig de prins oile” doar termenii **cârlig** și **cață** reprezintă termeni specifici, ceilalți fiind, în opinia noastră,

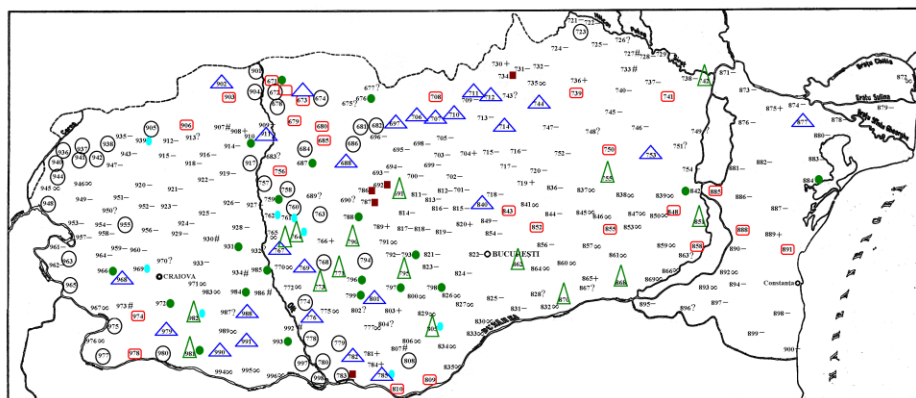
¹⁴ „Însăși confuzia este un «processus de dénomination»”, cf. Dumistrăcel – Hreapcă – Bârleanu 1997:176.

răspunsuri neadevate sau improvizate. Tot astfel cu privire la prinderea oilor, pot fi întrebuințate mai multe instrumente: *bătă*, *ciomag*, *baston*. Totodată, întâlnim și extrapolări din domeniul mai larg, cum este creșterea animalelor, *arcan*, poate și *ochi*. O categorie aparte o constituie răspunsurile transparente, motivate din punct de vedere etimologic, cum sunt *răsuca*, *șchiopar*.

NALR OLTENIA, MUNTENIA ȘI DOBROGEA

Harta nr. 1

PRINCIPALII TERMENI PENTRU *CARĂMB*

○ țanc

▲ măsură

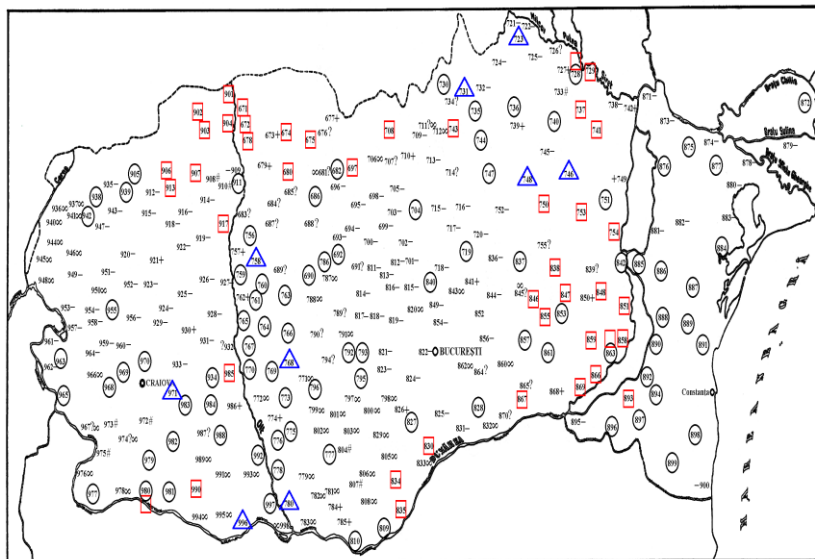
● metru

□ răboj

▲ grad

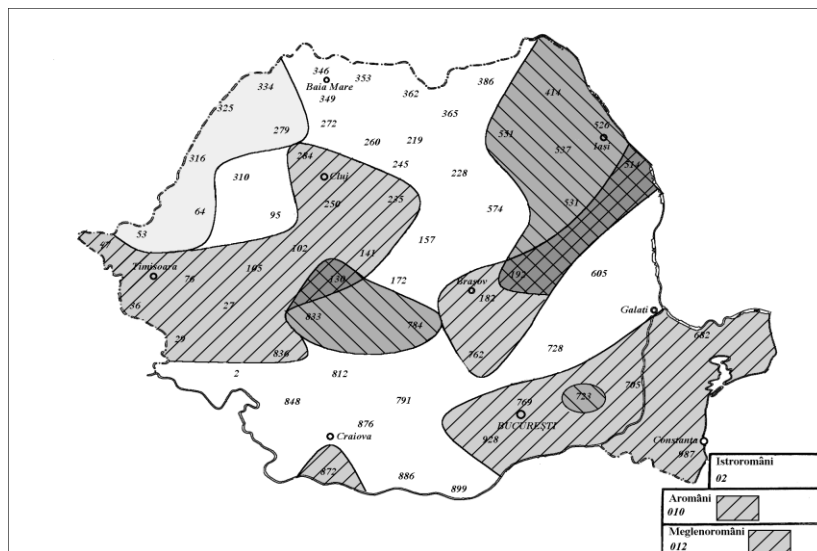
● substantiv + determinant

PRINCIPALII TERMENI PENTRU CAȚĂ

- *cârjă*
- *cață*
- △ *cârjă*

PRINCIPALII TERMENI PENTRU CAȚĂ

cârlig

cață

câmpău

Bibliografie

AER II = *Atlasul etnografic român*, vol. II, *Ocupațiile*, coordonator Ion Ghinoiu, București, 2005.

ALR II, s. n., vol. II = *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă, de Emil Petrović; redactor principal: Ioan Pătruț, vol. II, București, 1956.

ALRM II, s. n., vol. I = *Micul atlas lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă, de Emil Petrovici; redactor principal: Ioan Pătruț, vol. I, București, 1956.

ALRR – Munt. și Dobr. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, București, vol. I-II, 1996; vol. V ms.

ALRT = E. Petrovici, *Texte dialectale, Suplement la Atlasului Lingvistic Român II*, Sibiu-Leipzig, 1943.

CADE = I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, 1931.

CAPIDAN, *Megl.*, III = Th. Capidan, *Meglenoromânii. Dicționar meglenoromân*, vol. III, București, 1935.

CIORĂNESCU = Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită, și traducere din limba spaniolă, de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, 2001.

DA = *Dicționarul limbii române*, [publicat de Academia Română, sub redacția lui Sextil Pușcariu], București, 1913-1949.

DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, 1974.

DENSUSIANU 1933-1934 = O. Densusianu, *Aspecte lingvistice ale păstoritului* (1933-1934), București (curs litografiat).

DENSUSIANU 1968 = O. Densusianu *Păstoritul la popoarele romanice*, în *Opere*, vol. I, București, 1968, p. 185-213.

DENSUSIANU I-II = O. Densusianu, *Vieața păstorească în poezia noastră populară*, vol. I-II, București, 1922, 1923.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1996.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, serie nouă, București 1965 -.

DLRM = *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.

DRAGOMIR 1926 = N. Dragomir, *Din trecutul oierilor Mărgineni din Săliște și din comunele din jur*, în *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, 1926, p. 195-249.

DUMISTRĂCEL – Hreapcă –Bârleanu 1997 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion-Horia Bârleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, 1997.

Gl. Munt. = *Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin și Iulia Mărgărit, București, 1999.

Gl. Olt. = *Glosar dialectal. Oltenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu, întocmit de Galina Chiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu și Magdalena Vulpe, București, 1967.

GUȚU = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983.

MDA = *Micul dicționar academic* (vol. I-IV), București, Editura Univers Enciclopedic, vol. I (A-C), 2001, vol. al II-lea (D-H), 2002, vol. al III-lea (I-Pr), 2003, vol. al IV-lea (Pr-Z), 2003.

MIHĂILĂ 1960 = Gh. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română – studiu lexico-semantic*, București, 1960.

NALR- Olt. = Noul *atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. I-V, București, 1967-1984.

POP 1980 = V. Pop, *Păstoritul în Câmpia Transilvaniei. Observații și constatări asupra păstoritului din zona de câmpie a județului Mureș. Obiceiul Măsurarea oilor*, în „Marisia”, X (1980), Târgu Mureș, p. 611-630.

POP 1987 = V. Pop, *Lexicul păstoresc – document al continuității. Câteva considerații privitoare la terminologia păstorească din Câmpia Transilvaniei*, în „Vatra” 17, nr. 2, 1987.

PRECUP 1926 = E. Precup, *Păstoritul în Munții Rodnei*, Cluj, 1926.

RUSSU 1959 = I. I. Russu, *Din trecutul păstoritului românesc*, în AMET 1957-1958, p. 135-156.

RUSSU 1981 = I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981.

SALA 1957 = M. Sala, *Din terminologia păstorească românească: rom. vătui, cîrlan, noaten*, în SCL, VIII (1957), nr.1, p. 77-83.

STOIAN 1932 = I. I. Stoian, *Păstoritul în Râmnicul-Sărat* în GS, VI, 1932, p. 41-74.

ȘANDRU 1946 = D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946.

ȘANDRU-BRÂNZEU = D. Șandru, F. Brânzeu, *Printre ciobanii din Jina*, în GS, V, 1931-1932, p. 300-350, GS, VI, 1933-1934, p. 193-247.

ȘĂINEANU = L. Șăineanu, *Dicționarul universal al limbii române*, Chișinău, 1998 (reeditare).

TDD = *Texte dialectale și Glosar. Dobrogea*, publicate de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxanda Pană, Nicolae Saramandu, București, 1987.

TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Coțuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, București, 1967.

TDRG = H. Tikin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch. 2. überarbeitete und ergänzte Auflage* herausgegeben von Paul Miron, vol. I-III, Wiesbaden, 1985-1987.

VLĂDUȚIU 1965a = I. Vlăduțiu, *Aspecte etnografice ale păstoritului în Moldova de Sud*, în REF, X, nr. 1, București, 1965.

VLĂDUȚIU 1965b = I. Vlăduțiu, *Noțiunea de mocan în păstoritul românesc*, în „Revista de Etnografie și Folclor”, (1964), nr. 2, București, 1965, p. 143-158.

VLĂDUȚIU 1973 = I. Vlăduțiu, *Etnografia românească. Istoric. Cultură materială. Obiceiuri*, București, 1973.

VUIA 1964 = R. Vuia, *Tipuri de păstorit la români*, București, 1964.